

راهکارهای ایجاد ارتباط موثر بین والدین و فرزندان از منظر اسلام زهره عبدی^۱

چکیده

از تأثیرگذارترین عوامل حرکت مطلوب فرزندان در مسیر سبک زندگی اسلامی، خانواده و روابط والدین و فرزندان است که مهم‌ترین نهاد تربیتی جامعه و نخستین آموزشگاه فرد محسوب می‌شود. هدف پژوهش حاضر نیز بررسی تعدادی از عوامل ایجاد ارتباط بین والدین و فرزندان در خانواده است. روش انجام پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و به‌منظور گردآوری داده‌های لازم جهت دستیابی به اهداف پژوهش، متون حدیثی موجود و مرتبط با موضوع پژوهش با استفاده از فرم‌های فیش‌برداری از منابع، گردآوری و با شیوه کیفی مورد تحلیل قرار گرفته است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که عواملی همچون: هم‌سوئی بینش‌ها و باورهای مذهبی، اندیشه از خود دانستن وجود فرزند، انسان‌دوستی، محبت، خوش‌رویی، تکریم و احترام متقابل، حسن ظن (مثبت‌نگری) عفو و بخشش، نیکی در برابر بدی‌ها، یار و غمخوار و مایه نشاط بودن، هدیه دادن، هماهنگی بین گفتار و رفتار، که در آموزه‌های معصومان (علیهم‌السلام) بر آن‌ها تأکید شده است.

کلیدواژه: راهکار، ارتباط موثر، والدین، فرزندان، اسلام

¹ طلبه سطح 2، مدرسه علمیه فاطمه الزهراء (س)، اسلام آبادغرب

مقدمه

یکی از عوامل تأثیرگذار بر رشد فرزندان بویژه رشد روانی آنها، چگونگی روشهای تربیتی والدین در چارچوب خانواده است. در متون اسلامی، فرزند پروری فعالیتی پیچیده شامل رفتارها، آموزش ها و روشهایی است که جدا و در تعامل با یکدیگر بر رشد معنوی - عاطفی در ابعاد فردی و اجتماعی تأثیر می گذارد.

ارتباط مفید و سازنده از مهم ترین گامها برای دست یافتن به اهداف بلند و مقدس خانواده است. صفا، صمیمیت و سلامت در زندگی، به شیوهی ارتباط میان اعضای خانواده بستگی دارد. ارتباط مؤثر میان افراد خانواده اثر مستقیمی بر سلامت روانی افراد آن دارد، به رشد شخصیتی و هویت یابی افراد کمک می کند، بهره وری شغلی، موفقیت و کیفیت زندگی را افزایش می دهد، تندرستی و سلامت جسمی را به همراه می آورد، سازگاری فرد را افزایش می دهد، باعث مقابله سازنده با فشارهای روانی می شود و نهایت این که خودشکوفایی و رشد و کارایی نهاد خانواده را به همراه دارد. مؤثر بهترین راه برای از بین بردن سوء تفاهمها است. تنها مسیر برای نشان دادن احساسات به یکدیگر بوده و راهی برای انتقال اطلاعات و امری ضروری برای رشد و کارایی خانواده به شمار می آید. اگر ارتباط مؤثر و مفید نباشد، نارضایتی، تنهایی، تعارض، در خانواده پدید می آید، آسیب های روانی ریشه می دواند، اعتماد به نفس مختل می شود و توانایی افراد برای مواجهه با مشکلات کاهش می یابد. آموزه های اسلامی و احادیث ناب رضوی، توصیه های زیبایی در مورد رفتار اعضای خانواده دارد که در چگونگی روابط اعضا و کارایی بیشتر آن اثرگذار است.

در دنیایی که روشهای متفاوتی برای فرزند پروری مطرح گشته و ابعاد مختلفی از آن بر پایه رویکردهای روانشناسانه عنوان میشود؛ قرآن و احادیث بر سبک فرزند پروری ویژه ای تأکید میکنند تا فرزند به درستی و بر اساس فطرت انسانی تربیت شود که خدا به وی عطا کرده است و شخصیتش در جنبه های مختلف روانی، عاطفی، معنوی، فردی و اجتماعی به صورت هنجار رشد کند. این سبک، سبک مسئولانه نام دارد.

از دیدگاه اسلام، مسئولیت تربیت فرزند در دوران کودکی بر عهده ی پدر و مادر است تا آنجا که یکی از حقوق فرزندان به شمار آمده است. امام صادق(ع) سه حق را بر پدر لازم میدانند که یکی جدیت در تربیت اوست. ایشان می فرمایند: « فرزند بر پدر سه حق دارد: انتخاب مادر مناسب برای او، نام نیک نهادن بر او و جدیت در تربیت^۱ »

اسلام نگرش های والدین را در مسیر صحیح قرار می دهد؛ به آنان می باوراند که فرزندان دارای حقوقی هستند و انسان دارای مقام خلیفه الهی، و مستعد اتصاف به همه ی کمالات است که رسیدن به آنها در گرو تربیت صحیح است. والدین باید نگرشی مثبت نسبت به فرزندان داشته باشند و تربیت آنها را در راستای مظهریت صفات الهی قرار دهند. در نگرش اسلامی فرزندان به عنوان نعمت الهی، نزد والدین امانت هستند^۲. و جزئی از وجود والدین معرفی شده اند.

بحارالانوار- مجلسی، ج ۷۸، ص ۲۳۶^۱

الکافی - کلینی، ج ۶، ص ۷۲

بیان مسئله:

طرح تکاملی که اسلام برای انسان دارد، در چند حیطه شکل می گیرد: ۱- ارتباط با خدا ۲- ارتباط با خود ۳- ارتباط با خانواده ۴- ارتباط با خلق در صورتی انسان به هدف آفرینش خود، نزدیک می شود که در چهار ارتباط ذکر شده، نمره عالی کسب کند، کسی نمی تواند دل خوش بدارد که در ارتباطات چهار گانه بالا، یک معدل هم کفایت می کند، با این توضیح که من سعی می کنم در ارتباط با خدا نمره بیست کسب کنم و در ارتباط با خودم نمره هجده و در دو ارتباط دیگر (خانواده و خلق) دو نمره ده کافی است که معدل کل چهار نمره را به چهارده و نیم برساند و ما را بس است. در غیر نظام تربیتی و تکاملی اسلام، این محاسبه جواب می دهد ولی در اسلام هرگز! توضیح مطلب این که: چگونه کسی که در ارتباط با خلق خدا، نمره ده کسب کرده، می تواند مدعی شود که در تعامل با خدا، بیست گرفته است؟ مگر روح تسلیم در برابر پروردگار، یک حقیقت یگانه نیست؟ اگر فردی در یک حیطه به گمان خودش، نمره عالی داشته باشد، فرمان های خدا را در حیطه های دیگر چه می کند؟ آیا کسی که به فرمان های خدا در باب ارتباط و خدمت به خانواده و خلق عمل نکند، ایستادن او در برابر خدا که (فقط تو را می پرستیم) صادقانه است؟ دقیقاً مثل این است که پدری چهار دستور به پسرش بدهد و او دو مورد را نصف و نیمه رها کند و بعد در برابر پدر بایستد و بگوید فقط از شما فرمان می پذیرم و در بست مطیع شما هستم؟ آیا نمره تعامل با پدرش می تواند بیست باشد؟ همه مقصد نگارنده این است که تا فردی در همه ی فرمان های خدا، صداقت اطاعت را به نمایش نگذارد، نمی تواند صادقانه، (ایاک نعبد) بگوید فقط تو را می پرستیم پس حاصل این که اطاعت از خدا، (بسیط و یک حقیقت یگانه و تجزیه ناپذیر) است، نه مرکب و قابل تفکیک و تجزیه ای والدین گرامی: خداوند در باب رفتار و رسالت خانوادگی شما، فرمان های زیادی صادر فرموده و در زبان رسول اعظمش (ص) و بیان پیشوایان معصوم (ع) مکرر برای آن تأکید شده است (ای کسانی که ایمان آورده اید نگه دارید و مراقب باشید خودتان و خانواده خودتان را از آتشی که هیزم آن سنگ ها و مردمان هستند). رسالت نخست هر کس متوجه شخص خودش می باشد که باید خود را رها عبث و نگذارد و بی برنامه و مهمل و سست و غافل و فراموش زده نباشد. فضای بزرگی آخر الزمان مانند گازهای مسمومی است که لوله بخاری آن را به اتاق برگرداند.

رسالت زوجین: رسالت زوجین در کانون گرم و معنوی خانواده، رویش و تربیت فرزندان صالح و خدوم است؛ گر چه آن گونه که از قرآن و تاریخ برمی آید و استثناء دارد؛ مانند سقوط همسر و فرزند حضرت نوح (ع)، قتل هابیل توسط قابیل و حسادت برادران حضرت یوسف نبی (ع) (الا برخی) و ... مخصوصاً داستان این سقوط ها ذکر شده است که چند چیز را الهام می کند: الف) مختار بودن انسان: داشتن خانواده خوب، صد در صد باعث، خوب شدن فرزند نمی شود (علت تام خوب شدن نیست). ب) همیشه این ماجرا تکرار می شود و نباید خانواده هائی که برای معنوی شدن فرزندانشان کوشش کامل کرده اند و فرزندانشان ناصالح شده، ملامت کرد خداوند در اولین گام تبلیغی رسولش، فرمان می دهد که: (و انذر عشیرتک الاقربین) (۳) (شعرا/ ۲۱۴) و خویشان نزدیک تر را انذار مکن) تا چند سال، تنها زن همراه رسول خدا (ص) و تنها نورسته ایمان آورده به ترتیب حضرت خدیجه همسر رسول اکرم (ص) و حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) بودند که رسالت نبوی می طلبید که در آغاز، فیض وحی و رسالت به آنان برسد.

هدف های حکمیانه الهی در نهاد خانه و خانواده: خانواده الهی خانواده ای است که منطبق با هدف های حکمیانه الهی در نهاد خانه و خانواده حرکت نماید. خداوند هدف هائی را برای رشد و ارتقاء نهاد خانه و خانواده مقرر داشته که به ترتیب عبارتند از:

1- شکوفائی استعداد محبت: خداوند با شکوفائی استعداد محبت به کانون خانواده و بقای آن گرمی می بخشد، دستورات الهی به رسول الله (ص) در محبت های ویژه به حضرت زهرا (س) از جمله این دستورات قرآنی است که می توان سوره کوثر را به عنوان نمونه ذکر کرد. (بسم الله الرحمن الرحيم* انا اعطیناک الکوثر* فصل لربک و انحر* ان شائک هو الاثر) (۴) ای رسول (ص) ما به تو خیر فراوان دادیم و آن عطیه الهی است (حضرت فاطمه الزهرا (س) که باید به شکرانه آن نماز بخوانی و قربانی کنی.

2- توجه خاص به اولوالارحام: خداوند این مهم را با قانون ارث که شامل انبیاء هم می شود برقرار ساخته است. با این قانون پیوندهای عاطفی و محبتی میان وارثان و ارث گذاران تحکیم می گردد. خداوند برخی از اولوالارحام را نسبت به برخی دیگر (اولی) می داند. (۵) در فقه شیعه، وارثان طبقات ویژه ای دارند که بدین وسیله وارث، نزدیکتر آن را لحاظ نماید و بدین شکل میان کل خانواده بزرگ زمینه توجه خاص به طبقات نزدیک تر فراهم می آید.

3- خانه و خانواده آزمایشگاه ارتقاء: خداوند با آزمایش قرار دادن (مال و) فرزند) موجبات سقوط یا صعود زوجین را فراهم فرموده است. مال و فرزند عزیز است و طبیعی است که گرمی و محبوب باشد اما افراط یا تفریط در مهرورزی، رعایت حقوق و خروج از اعتدال، موجب مردود شدن انسان در آزمون الهی می شود. (انما اموالکم و اولادکم فتنه)

4- خانه و خانواده معراج گاه مرد برای تقرب به خدا: در میان آیات و روایات، دسته ای از آنها عنایت صاحب خانواده را به اهل خود، ستوده است. رسول الله (ص) فرموده اند: (جلوس المرء عند عیاله احب الله تعالی من اعتکاف فی مسجدی هذا) (۷) نشستن هدفمند و با برنامه مرد پیش همسرش، در پیشگاه خداوند، محبوب تر از اعتکاف در مسجد النبی (ص) است. رسول اکرم (ص) با عدالتی که در برخورد با همسرانشان داشتند، می نشستند و سخن آن ها را گوش می کردند و گام ابهام های آنان را می زدودند و به این وسیله به خدا مقرب می شدند. پس می توان با عنایت به محور تربیت فرزندان و توجه به خدا تقرب جست و همچنین از حضرت رسول (ص) روایت شده که حضرت فرمودند: (ان الرجل لیوجه فی رفع اللقمه الی فی امرأته) (۸) قطعاً مرد با نهادن لقمه در دهان همسرش در پیشگاه خدا (صاحب اجر است) این حرکت، برای همیشه از خاطر زن زدوده نمی شود و باعث گرمی او در خدمت رسانی مهربانانه به کودکان و سایر فرزندان خانه خواهد شد و از همه بهتر، وسیله تقرب به خدا می شود.

5- شکوفائی استعداد وظیفه شناسی و مسئولیت پذیری: خانواده محل شکوفائی استعداد وظیفه شناسی و مسئولیت پذیری است تا فرزندان صالح عهده دار تکالیف مهم در صحنه اجتماع گردند. زمینه ی شکوفائی این استعداد در خدمات متقابل زوجین در محیط خانه و خانواده به هم شکل می گیرد. از امام صادق (ع) نقل شده است که: ام سلمه از رسول اکرم (ص) در باب فضیلت خدمت زنان به شوهرانشان سؤال کرد که حضرت

فرمودند: (ایما امرته رفعت من لبیت زوجها شیئا من موضع ترید به صلاحاً الا انظر الله اليها و من نظر الله اليه لم يعذب) (۹) هر زنی که از خانه شوهرش به قصد سامان دهی، چیزی را جا به جا کند، خداوند به او نظر دارد و هر کس خدا به او نظر داشته باشد عذابش نمی کند). آری وظیفه شرعی زنان، کار کردن در منزل نیست اما اجر عظیم مشارکت در کارهای خانه و خانواده، وجدان آنان را تحت تأثیر قرار می دهد و مردان نباید از این روحیه ی خدمتگزاری، استفاده غیر صواب کنند بلکه بایستی همواره در تکریم همسر و خدمت متقابل به او بکوشند و این عملکرد زیبا سبب ساز وظیفه شناسی و مسئولیت پذیری فرزندان و رشد بهینه آن ها در جامعه می گردد. همچنین از سوی فعالیت هائی که زوجین در تشکیل و تشکل نهاد خانواده انجام می دهند که آیات و روایات هم به طور گسترده به آن پرداخته اند مانند ظرافت در انتخاب همسر به عنوان شریک زندگی و سهم داربودن در تربیت فرزندان، مراقبت های ویژه در دوران بارداری و مستحبات مربوط به آغاز تولد و توجهات تربیتی به فرزندان از بدو تولد تا مرحله بالندگی و آستانه استقلال همه حکایت از نوعی وظیفه شناسی و مسئولیت پذیری دارد که اگر به صورت صحیح و مطلوب انجام گیرد ثمرات آن عاید خانواده و اجتماع می گردد.

راهکارهای تعامل درست با فرزندان ۱- مهر ورزی: امام صادق (ع): (ان الله ليرحم العبد لشدته حبه لولده) (۱۰) خداوند به بنده اش به دلیل محبت شدید او به فرزندانش لطف و رحمت می کند. این شدت حبّ در آن اندازه نیست که محبت خدا تحت شعاع آن قرار گیرد، زیرا خداوند در قرآن کریم فرموده است: (والذين آمنوا اشد حبا لله) (۱۱) و کسانی که ایمان آوردند، محبتشان به خدا، شدیدتر است. ملاک این است که اگر در راه خدا، فرمان نثار فرزند فرا برسد، با علاقه ای که به فرزند دارد او را تقدیم خدا می کند؛ چونان سید الشهداء (ع) و ابراهیم نبی (ع). مردی خدمت رسول خدا (ص) رسید و گفت من هرگز کودکانم را نبوسیده ام، وقتی آن مرد از پیش رسول اکرم (ص) رفت، آقا فرمودند: این مرد از نظر من اهل آتش است. بوسیدن بچه، زدن مهر بر قلب کودک است که او را دوست داریم؛ به همین سبب رخساره و حرکات ظاهری او، نشان دهنده، شاد بودن او را در اثر بوسیدن پدر و مادر است. پر نکردن این خلا مهرخواهی کودک، بحران هایی را برای کودکان در همان سن و در هنگام بزرگی ایجاد خواهد کرد؛ پناه بردن به کسانی که به او مهر بورزند؛ یکی از این پی آمد های ناخوشایند است که گاهی منجر به مفسده هایی می شود. ۲- بازی با کودکان: رسول اکرم (ص) فرمودند: (من كان عنده صبي فليصّب له). (۱۲) هر کس، کودکی دارد، باید با او کودکی کند. چونکه با کودک سر و کارت فتادپس زبان کودکی باید گشاد. کودکی که این خاطرات را از پدر و مادر در ذهن خود نگه می دارد، در هنگام رشد و بالندگی، همیشه این احساس صمیمیت را با والدین در خود احساس می کند و این احساس ثمرات فراوانی دارد که از جمله آن ها محرم داشتن پدر و مادر در بازگو کردن رازها و درد دل ها و نیازها است. ۳- عدالت ورزی در تعامل با فرزندان: رسول اکرم (ص) فرمودند: (اتقوا الله واعدلوا بين اولادکم کما تحبون ان یبروکم) (۱۳) جانب خداوند را نگه دارید و میان فرزندانان به عدالت برخورد کنید همان سان که دوست دارید با شما با نیکی برخورد کنند. کمتر از این و فراتر از این (افراط و تفریط)، هر دو معضل آفرین است و باید پرهیز شود. توهّم برای عده ای پدید آمده است که نعوذ بالله برخورد و غیر عادلانه حضرت یعقوب با فرزندان، موجب تشدید در حسادت در آن ها شد و نهایتاً به نتیجه رسیدند که یوسف را در چاه مخفی کنند، حال آن که قرآن از زبان برادران یوسف می فرماید: (اذ قالوا لیوسف و اخوه احب الی ابینا منا ...). (۱۴) (آن گاه که

که از برخی رفتارها که مانع برقراری ارتباط کلامی مناسب می‌شود، باید پرهیز کرد. نق زدن، قطع کلام یکدیگر، جدال و بگو و مگو در مورد امور کم اهمیت، منحرف شدن از موضوع اصلی، تهدید، توهین، تمسخر، انتقاد تند و پرگویی از جمله اموری است که به برقراری ارتباط کلامی مؤثر ضربه می‌زند.

ب) ارتباط غیرکلامی

در ارتباط غیر کلامی، افراد به وسیله وضعیت بدن مانند نحوه قرار گرفتن در مقابل هم، میزان فاصله از یکدیگر، حالت چهره و حرکات بدن با هم به تعامل خود آگاه یا ناخودآگاه می‌پردازند. اگر روابط غیرکلامی به صورت مناسب برقرار شود، در تحکیم روابط و رضایت‌بخشی بین افراد تأثیر فراوانی دارد.

اول) حالات چهره

چهره، اطلاعات فراوانی درباره حالت‌های هیجانی دیگران برای ما مخابره می‌کند. برخی بر این باورند که حالات چهره بعد از زبان، مهم‌ترین منبع اطلاعاتی است.^۱ در فرهنگ‌های مختلف دنیا، حالت‌های مشترکی از چهره وجود دارد؛ مانند بالا کشیدن یک یا هر دو ابرو، خمیازه کشیدن و جمع کردن لب‌ها که به ترتیب نشانه‌ی نگرانی و تعجب، خستگی و اضطراب هستند.

بسیاری از نشانه‌های خوشرویی از راه چهره به اعضای خانواده به ویژه همسر منتقل می‌شود. پیراستن و آرایش چهره به عنوان نمودی بارز از خوشرویی لحاظ می‌شود. فردی که با چهره‌ی آراسته با همسر خود روبرو می‌شود، این پیام را به او انتقال می‌دهد که برای او ارزش قائل است؛ از این رو در روایات اسلامی بر آراسته بودن زن و مرد در محیط خانه توجه ویژه‌ای شده است. در روایت آمده است که زن باید با زیباترین لباس‌ها و بهترین عطرها و لوازم آرایش، خود را آراسته و بر مرد عرضه کند.^۲ همچنین به مرد توصیه شده همان‌گونه که انتظار دارد، زن برای او آماده باشد، خود را آراسته کند.^۳

گاهی می‌شود به وسیله یک نگاه، همسر خود را از خود متنفر می‌کنیم و یا به وسیله یک نگاه، محبت خود را در دل او جا دهیم. از این رو نگاه به همسر و اعضای خانواده باید همراه با لبخند و خوشرویی باشد، در آن خشم و غضب نباشد و از روی تمسخر و استهزاء صورت نگیرد.

دوم) گشاده‌رویی

یکی از راهکارهای مهم برای پیدایش توجه در ارتباط میان همسران، گشاده‌رویی است. خوشرویی و چهره باز موجب جذب دل‌ها می‌شود، محبت را زیاد می‌کند، شادی و نشاط را به ارمغان می‌آورد و کینه‌ها را از دل‌ها می‌زداید.^۴

حسین‌زاده، راهکارهای ارتباط مؤثر در میان اعضای خانواده، ص 88^۱

کلینی، الکافی، ج 5، ص 508^۲

همان، ص 567^۳

همان، ج 2، ص 104-103^۴

تبسم موجب ایجاد رابطه محبت آمیز میان اعضای خانواده می شود. بشاش بودن، به دیگران جرأت می بخشد و هراس و نگرانی را از دلها می زداید و بار سنگین غم را از جان دوستان بر می دارد. امام رضا (علیه السلام) فرمود: هر مسلمانی دیدار کند و او را شاد سازد، خداوند وی را خوشحال و مسرور خواهد ساخت.^۱

درباره حالت چهره‌ی حضرت رضا (علیه السلام) آمده است: هرگز امام رضا (علیه السلام) را ندیدیم که تبسم نداشته باشد.^۲

سوم) گوش دادن مؤثر

برای برقراری یک ارتباط محکم، لازم است هنگام صحبت، طرف مقابل به صورت کامل به سخن گوینده توجه کند. وقتی با دقت به سخن همسر یا فرزند خود گوش می دهیم به او ثابت می کنیم که حرفش برای ما سودمند و مهم است. همچنین تمایل خود را برای ادامه ارتباط و گفتگو با او نشان می دهیم. اهمیت این مهارت به اندازه‌ای است که رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود:

هر گروهی که با یکدیگر مجالست کنند و به سخن هم گوش فرا ندهند، برکت از میانشان برخیزد.^۳ رعایت نکردن این اصل، هنگام برقراری ارتباط ممکن است منجر به درگیری و اختلاف شود.

چهارم) فروتنی

در ارتباطات غیر کلامی، وضعیت بدن، نقش مهمی ایفا می کند، بدن ما می تواند به گونه‌ای باشد که میان افراد به ویژه، همسران، ارتباط ایجاد کند، ارتباط را آسان نماید و به آن استمرار و تداوم ببخشد. هنگامی که در برخورد با دیگران، حالتی آرام اما هوشیار از خود نشان می دهیم یا اندکی بدن خود را به سوی جلو خم می کنیم یا با روی گشاده در فاصله‌ی مناسبی قرار می گیریم، ارتباط را تقویت کرده و در عین آرامش، خود را با هیجان نشان می دهیم و به طرف مقابل خود می فهمانیم که خوب درک می کنیم و برای درک او بسیار مصمم هستیم. همسران ترجیح می دهند برای شریک زندگی، کسی را انتخاب کنند که در عین دوری از عصبانیت، بی تحرک نباشد. این تحرک از مهربانی و گرمی زندگی حکایت دارد. اسلام در ارتباط با وضعیت بدن در ارتباط غیر کلامی، توصیه‌هایی دارد. این آیین الهی، فروتنی در روابط را توصیه می کند؛ به گونه‌ای که محبت میان افراد، شاهد شیرین تواضع و فروتنی است. مولا علی (علیه السلام) فرمود: تَمَرَةُ التَّوَّاضُعِ الْمَحَبَّةُ؛ محبت میوه‌ی تواضع است.^۴ فروتنی به این معنا است که فرد در مقایسه‌ی با دیگران برای خودش امتیاز و برتری قائل نشود.^۵ این حالت در وضعیت بدنی فرد بسیار مؤثر است. از این رو قرآن به فرزندان توصیه می کند تا در برابر والدین خود، بال‌های فروتنی را بکشایند و در رفتار با آنان تواضع را پیشه سازند: وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ

کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۹۲^۱

صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۱۸۴^۲

پابنده، نهج الفصاحه، ص ۷۷۷^۳

۴. آمدی، غرر الحکم، ص ۳۲۷

دیلمی و آذربایجانی، اخلاق اسلامی، ص ۱۴۰^۵

ارْحَمَهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا؛ و از سر مهربانی، بال فروتنی بر آنان بگستر و بگو: پروردگارا، آن دو را رحمت کن چنان که مرا در خردی پروردند.^۱

فروتنی، برخلاف تکبر، نوعی افتادگی در حالت و وضعیت بدن ایجاد می‌کند. وجود این حالت در مخاطب سبب می‌شود ارتباط با آسانی و راحتی برقرار شود. اسلام برای تشویق افراد خانواده به نهادینه کردن این حالت، توصیه‌هایی دارد. از جمله اینکه به مردان توصیه می‌کند، هنگام ورود به خانه سلام کنند^۲. و در این امر بر سایرین پیشی بگیرند؛ چرا که نشانه تواضع و فروتنی است. امام رضا (علیه‌السلام) فرمود: هنگامی که وارد منزلت می‌شوی، پس بر اهل آن سلام ده^۳.

در روایتی، آخرین فرستاده الهی (صلی الله علیه و آله و سلم) سه ویژگی را برای بهترین مردان بر می‌شمارند، یکی از آن‌ها فروتنی نسبت به همسر و فرزندان است^۴.

صفت فروتنی از صفات پسندیده‌ای است که برای زنان نیز بیان شده است و برای نشان دادن این وصف توصیه‌هایی مانند استقبال از شوهر، بدرقه او و گرمی داشتن و پوشاندن لباس برایشان بیان شده است^۵. همچنین در روایات اسلامی، بهترین صفت زنان تواضع در مقابل شوهر و بدترین رفتار آنان، تکبر در برابر شوهر بیان شده است^۶.

حاصل اینکه علاوه بر ارتباط کلامی، انسان‌ها می‌توانند به وسیله وضعیت بدن، حالت‌های چهره، حرکات‌های بدن، گشاده‌رویی و گوش دادن فعال با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. ارتباط غیرکلامی تأثیر شگرفی در ایجاد محبت و استواری روابط خانوادگی دارد.

اسراء / 24^۱

نوری، مستدرک الوسائل، ج 3، ص 459^۲

الفقه الامام الرضا (ع)، ص 401^۳

بروجردی، جامع الاحادیث، ج 25، ص 534^۴

نوری، مستدرک الوسائل، ج 14، ص 245^۵

حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج 6، ص 385^۶

منابع کتاب:

قرآن کریم

نهج البلاغه

عیون الحکم و المواعظ

مشکاة الانوار

بحار الانوار

معین، محمد ، فرهنگ معین، تهران ، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۰ ، ۱۵_۱۰

- بحار الانوار- مجلسی، ج ۷۸، ص ۲۳۶
- الکافی - کلینی، ج ۶، ص ۷
- کنز العمال - متقی، ج ۱۶، ص ۴۵۷
- مکارم الاخلاق - طبرسی، ج ۱، ص ۴۸۰
- کلینی ، ج ۶، ص ۲
- کلینی، ج ۲، ص ۲۱۹
- وسائل الشیعه - حر عاملی، ج ۵، ص ۱۵
- تحف العقول - حرانی، ۱۴۰۴ق: ۲۶۳
- بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۰۴، باب ۴۸
- شرح نهج البلاغه، ابی ابن الحدید، ج ۲۰، ص ۲۶۷
- نهج البلاغه، نامه ی ۳۱
- مجلسی، ج ۴۳، ص ۲۸۵
- حر عاملی ، ج ۸، ص ۳۳۷
- ترجمه ی نهج البلاغه -رضی، ص ۴۵۵
- کلینی، ج ۶، ص ۵۰
- شرح غرر الحکم و درر الحکم - خوانساری ، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۴۴۹
- کلینی، ج ۷، ص ۲۶۰
- ابن ابی الحدید ، ج ۲۰، ص ۳۳۳
- طبرسی، ج ۲، ص ۲۹۰
- مجلسی، ج ۲۳، ص ۱۱۴
- سوره مبارکه ی لقمان ، آیه ۱۳

منابع مقاله:

- فخر رازی، مفاتیح الغیب، ج 3، ص 585؛ ابن عاشور، التحریر و التنویر، ج 1، ص 564؛ طباطبائی، المیزان، ج 1، ص 218؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 1، ص 328؛ قرائتی، تفسیر نور، ج 1، ص 150.
- فعّالی، محمد تقی، (1394) سبک زندگی رضوی (3) - ازدواج و خانواده، مشهد: بنیاد فرهنگی هنری امام رضا (ع)، چاپ اول.